

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психології, історії та соціології
Кафедра історії, археології та методики викладання

**ПІДПРИЄМНИЦЬКА КУЛЬТУРА ХЕРСОНА КІНЦЯ ХVІІІ –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: МІСЦЕВІ ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОЛОНІСТІВ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач 2 курсу 07-242М групи
Спеціальності: 032 Історія та археологія
Освітньо-професійної програми: Історія та
археологія
Бородашкін Станіслав Сергійович

Керівник: доктор історичних наук, професор
Черемісін Олександр Вікторович

Рецензент: спеціаліст вищої категорії,
вчитель історії та правознавства
Херсонської загальноосвітньої школи І-ІІІ
ступенів № 55 Херсонської міської ради
Судаковська Наталя Володимирівна

Івано-Франківськ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

РОЗДІЛ 1: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ХЕРСОНА У 18-19 СТ.

1.1 Основні історичні події та етапи розвитку міста 8

5

1.2 Вплив регіональних та міжнародних факторів на розвиток міста.....8

РОЗДІЛ 2: АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1 Вивчення та опис місцевих підприємств, їх особливостей та вплив на економічний розвиток12

2.2 Роль та важливість місцевих традицій у формуванні підприємницької культури16

2.3 Вплив європейських колоністів на підприємництво в Херсоні..20

РОЗДІЛ 3: ПІДПРИЄМНИЦЬКА КУЛЬТУРА ХЕРСОНА В ХХ СТОЛІТТІ, ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМЦІЇ ПРО 18 -19 СТ.

3.1 Аналіз підприємств Херсона в часи окупації радянською владою.....26

3.2 Аналіз підприємств Херсона в часи окупації німцями.....29

ВИСНОВКИ.....36

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....38

ДОДАТКИ.....44

Додаток А Обгортки «Херсонського ПБЗ».....44

Додаток Б Реклама пивовареного заводу А.Ф. Білека.....46

Додаток В Фото херсонського пивзавода..... 47

Додаток Г Фото пляшок та корків Пивоваренного заводу А.Ф.Білека...48

Додаток Д Реклама пивовареного заводу А.Ф. Білека 49

Додаток Е Вирізка з газети Голос дніпра за ЧТ 30 жовтня 1941р..... 49

Додаток З Вирізка з газети Голос дніпра за НД 3 травня 1942 р..... 50

ВСТУП

Актуальність: Підприємництво в історії має значущий вплив на формування економічного обличчя України та регіону. Московія віками стирала національну ідентичність України, частиною якої є підприємницька культура, що розвивалась століттями на наших землях. Без знання свого минулого у підприємництва в регіоні, та країні взагалі не має майбутнього. Дослідивши Херсон кінця 18-19 століть, ми розглянемо, як місцеві традиції та новації європейських колоністів вплинули на підприємницьку культуру регіону і дізнаємось, чи від цього сліду щось залишилось.

Об'єкт дослідження: Підприємницька культура Херсона кінця XVIII – першої половини XX століття.

Предмет дослідження: Взаємодія місцевих традицій та новацій, внесених європейськими колоністами, у розвиток підприємницької активності у Херсоні.

Мета дослідження: Вивчення впливу місцевих традицій та інновацій європейських колоністів на формування підприємницької культури Херсона в зазначений період.

У ході дослідження поставлені наступні **завдання:**

1. Оцінити основні історичні події та етапи розвитку міста.
2. Розкрити вплив регіональних та міжнародних факторів на розвиток міста.
3. Описати місцеві підприємства, їх особливості та вплив на економічний розвиток.
4. Вивчити роль та важливість місцевих традицій у формуванні підприємницької культури.
5. Дослідити вплив європейських колоністів на підприємництво в Херсоні.
6. Проаналізувати підприємства Херсона в часи окупації радянською владою та часи окупації німцями в Другу Світову війну.

Методи дослідження: архівний аналіз та вивчення первинних джерел зазначеного періоду, історичний та економічний аналіз подій та процесів у Херсоні в зазначений період.

Наукова новизна: Дослідження місцевої підприємницької культури Херсона кінця 18-19 століть мало хто займався, тому воно стане новим внеском у вивченні Херсону у вказаний період. Ретельний аналіз першоджерел та застосування сучасних методів дослідження дозволять дати нові інтерпретації вивченого періоду.

Структура і обсяг випускної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ХЕРСОНА У XVIII-XIX СТ.

1.1 Основні історичні події та етапи розвитку міста

18 червня 1778 року на місці козацької застави Олександрівський шанець було засновано Херсон [29, 6]. Ключовим завданням міста було - захисту південних кордонів імперії, створення та облаштування бази для Чорноморського флоту. Місто було розташоване у стратегічно важливому місці біля гирла Дніпра, що давало можливість виходу до Дніпровського лиману. Це в свою чергу давало змогу контролювати торгівлі та військові шляхи Чорного моря. [11, 192].

Географічне розташування на політичній мапі того часу визначило подальшу долю міста. У перші роки свого існування Херсон розвивався в двох напрямках - фортеця і порт. Основними завданнями міста було забезпечення будівництва та обслуговування Чорноморського флоту, а також розвиток кораблебудування. Вже до кінця XVIII століття Херсон став одним із головних центрів суднобудування в російській імперії. Корабельні верфі стали економічним ядром міста, приваблюючи робочу силу з різних регіонів. При чому основним ядром команди кораблів ставали місцеві, як досвідчені природні мореплавці. Більшість же росіян в продовж свого життя води не бачили і плавати не вміли, тому для цієї роботи не підходили.

В Херсоні у XVIII столітті розвивалися ремесла, пов'язані із судобудуванням, зокрема ковальство, леварні, обробка деревини та виготовлення вітрил.

Місто було важливим пунктом торгівлі хлібом та іншими сільськогосподарськими продуктами з регіону. У цей період у місті з'являється багато іноземців, зокрема купців, що налагоджували торгівлю і обмін не тільки товаром, а й підприємницьким досвідом, культурою [11,369].

Початок XIX століття для Херсона продовжував бути періодом активного економічного зростання. Разом з розвитком міста відповідно зростало і населення. Корабельні верфі працювали на повну потужність, забезпечуючи будівництво військових та торгових суден для потреб російської імперії. Важливим моментом стало включення Херсона до загальносвітової торгової мережі: через порт йшов експорт сільськогосподарських товарів з південних регіонів України до Західної Європи[11,370].

Херсон також став одним із центрів колонізації Південної України, залучаючи переселенців з різних європейських країн, зокрема німців, французів, швейцарців. Європейські колоністи внесли значний вклад у розвиток сільського господарства та ремесел.

Як наслідок європейської колонізації - середина XIX століття ознаменувалася економічним підйомом у Херсоні завдяки розвитку сільського господарства, торгівлі та промисловості. Місто стало центром хлібної торгівлі, через яке проходили експортні потоки зерна до Європи. Це сприяло появі нових торгових компаній та складських приміщень у порту та місті.

Окрім зберігання та торгівлі підприємництво Херсона також почало спеціалізуватися на переробці сільськогосподарських продуктів, наприклад, у виробництві борошна та олії. Активно розвивалися фабрики з обробки вовни, наприклад шорстомийки Вадона, що знаходились на коронтинному(Кошовому) острові.

Після того, як закінчилася Кримська війна (1853–1856 рр.) Херсон почав поступово втрачати своє значення як безпосередній центр кораблебудування, оскільки в цей період суднобудівні потужності почали вже переносити до міст Миколаєв та Севастополь. Проте місто продовжило відігравати важливу роль у торгівлі та сільському господарстві. Основні підприємства Херсона змогли адаптуватися до

нових економічних реалій того часу, зробивши акцент на аграрній та переробній галузі.

Водночас, наприкінці ХІХ століття в місті почали розвиватися вже нові промислові підприємства, зокрема з виробництва сільськогосподарської техніки, парових машин, цегли та харчові, зокрема з виробництва пива.

Остання чверть ХІХ століття була періодом індустріалізації (1880–1900) для Херсона. До міста почала прибувати робоча сила з різних регіонів України та частково імперії, з'явилися нові заводи та фабрики, що виробляли металеві вироби, будівельні матеріали, продукти, одяг та взуття.

При цьому херсонський порт продовжував виконувати свої основні функції, зокрема відігравати важливу роль в експорті сільськогосподарської продукції, особливо хліба та зерна. Місто стало важливим вузлом для транспортних шляхів і промислової інфраструктури південного регіону, знаходячись на важливій торговельній артерії – річці Дніпро [12].

В кінці ХІХ – на початку ХХ століття Херсон продовжував зростати, завдяки активному розвитку торгівлі та промисловості. Було поглиблене русло Дніпра, що дозволяло великим морським суднам заходити до міста. Це призвело до того, що почали з'являтися більше банків, торгових домів, дохідних домів. А з побудовою залізничного вокзалу та розвитку залізничної інфраструктури значно спростилося перевезення товарів, покращилась логістика. Місто приваблювало іноземний капітал, зокрема з Німеччини та Франції, що дозволило ще більше модернізувати підприємницькі процеси та вводити нові технології [34, 56].

Таким чином можна простежити, як Херсон розвивався як стратегічне місто, перетворившись із звичайної військової фортеці на один із центрів промисловості та торгівлі Півдня України, значною

мірою завдяки своєму вигідному географічному розташуванню, місцевому населенню та активному залученню європейських колоністів, що дозволило місту не бути осторонь світових новітніх економічних процесів.

1.2 Вплив регіональних та міжнародних факторів на розвиток міста

Після того, як наприкінці XVIII століття російської імперія окупувала південну частину України, місто Херсон стало потужним центром, завдяки якому імперія продовжила реалізовувати політику загарбницької колонізації та анексії нових територій. Ключовою метою стало економічне зростання та зміцнення регіону. Спераючись на це в столиці імперії Катерина II видала різні накази, що сприяли фінансуванню та швидкому розвитку інфраструктури, торгівлі та підприємництва в регіоні. Одним із таких заходів було заселення південних земель європейцями колоністамими — це були німецькими, французькими та швейцарськими переселенці, що суттєво вплинули на економічне зростання міста.

Подальша колонізація всіляко підтримувалася. Це проявлялося в наданні певних привілеїв переселенцям. Це було звільнення від оподаткування, релігійні свободи, право на самоврядування та надання землі для ведення господарчої діяльності. Це слугувало стимулом для європейців зацматися підприємницькою діяльністю, вводити нові підходи до ведення промисловості, сільського господарства та торгівлі.

Також одним із найважливіших факторів регіонального впливу на розвиток Херсона були торгові шляхи, що проходили безпосередньо через місто. Географічне розташування на Дніпровському лимані, поблизу Чорного моря, зробило Херсон важливим центром для торгівлі не тільки в Україні, але й для всієї імперії. Місто стало центром

експорту сільськогосподарської продукції, зокрема зерна, до країн Європи. Херсонський порт, заснований ще в кінці XVIII століття, був одним із найбільших і найважливіших на Півдні України.

Розвиток залізничної мережі в середині та наприкінці XIX століття також сприяв інтеграції Херсона до загальноросійської економіки. Завдяки новим залізничним сполученням місто стало важливим транзитним пунктом для перевезення товарів, що дозволило збільшити обсяги експорту та імпорту. У свою чергу, це стимулювало розвиток місцевої інфраструктури: будівництво складів, портових споруд, фабрик та заводів.

Особливий вплив на розвиток міста мали європейські колоністи, які почали оселятися в регіоні на запрошення уряду Російської імперії з кінця XVIII століття. Найбільший вплив мали німецькі колоністи, які активно займалися сільським господарством і привнесли нові технології обробки землі та виробництва сільськогосподарської продукції. Вони також сприяли розвитку ремесел і дрібних підприємств у Херсоні, зокрема текстильного, ковальського та столярного виробництва.

Європейські колоністи заснували сільськогосподарські громади навколо міста, які спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, винограду та тваринництві. Їхні методи ведення господарства були набагато ефективнішими порівняно з традиційними методами місцевих селян, що дозволяло збільшувати виробництво і підвищувати продуктивність. Вони також мали прямі зв'язки з європейськими ринками, що сприяло розширенню зовнішньої торгівлі.

Херсон, будучи ключовим форпостом Російської імперії на півдні, мав важливе військове значення, особливо в контексті Чорноморського флоту. Фортеця та порт стали базою для будівництва та обслуговування кораблів, що було важливим як для захисту регіону, так і для зміцнення позицій імперії на Чорному морі. Чорноморський флот не тільки

забезпечував безпеку регіону, але й сприяв розвитку економіки через створення робочих місць на верфях та розвиток суднобудування.

Міжнародні конфлікти, зокрема російсько-турецькі війни, впливали на економічний та політичний стан Херсона. Після Кримської війни (1853–1856) місто втратило частину своєї військової значущості, оскільки кораблебудівні потужності були перенесені до Миколаєва. Проте це дало поштовх до розвитку інших галузей економіки, зокрема торгівлі та сільськогосподарського виробництва.

Важливим міжнародним фактором розвитку Херсона стала торгівля з Європою. Європейські країни, особливо Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія, були основними покупцями сільськогосподарської продукції з Херсона. Херсонський порт відіграв ключову роль в експорті зерна, що сприяло зростанню доходів місцевих підприємців і землевласників.

Інвестиції з Європи також стимулювали розвиток промисловості в місті. Залучення іноземного капіталу сприяло будівництву нових заводів, фабрик, модернізації інфраструктури та створенню нових робочих місць. Європейські компанії вкладали кошти у розвиток транспортної інфраструктури, включаючи залізничні сполучення, що з'єднували Херсон із іншими торговими центрами регіону.

Херсон також розвивався завдяки своїм регіональним економічним зв'язкам із сусідніми містами та регіонами, такими як Одеса, Миколаїв, Київ та Катеринослав. Ці міста створювали єдину економічну мережу, яка підтримувала взаємний обмін товарами, технологіями та робочою силою. Херсон також став важливим транзитним пунктом для перевезення товарів із внутрішніх регіонів України до Чорного моря.

На рубежі XIX і XX століть активно набирала розвиток банківська система та фінансовий сектор. Херсон став центром розвитку фінансових інститутів, зокрема банків та кредитних установ, що сприяли зростанню підприємницької активності в місті. Банки надавали кредити

на розвиток аграрного сектору, промисловості та торгівлі. Фінансові інститути також сприяли залученню іноземних інвестицій, що полегшувало міжнародну торгівлю та сприяло розвитку експорту.

Таким чином, розглянувши політичні та економічні впливи на Херсон, включаючи регіональні фактори (розвиток Південної України, аграрна реформа), а також міжнародні впливи, як-от торгівельні зв'язки з Європою, можна зробити висновок, що розвиток Херсона був обумовлений як внутрішніми регіональними факторами (торгівля, інфраструктура, сільське господарство), так і міжнародними впливами (європейська колонізація, зовнішня торгівля, іноземні інвестиції). Місто перетворилося на важливий економічний і стратегічний центр Південної України, інтегрований у міжнародну торговельну систему.

РОЗДІЛ 2: АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1 Вивчення та опис місцевих підприємств, їх особливостей та вплив на економічний розвиток

Основними підприємствами Херсона кінця XVIII – початку XIX ст. були корабельні верфі, торгові компанії, аграрні підприємства. Суднобудування та морська індустрія

З моменту заснування Херсона одним із головних напрямків його економічного розвитку було суднобудування. Місто стало головним центром будівництва кораблів Чорноморського флоту. Перші верфі були засновані ще у 1780-х роках, і з того часу суднобудівна галузь стала основоположною місцевої економіки. У Херсоні будувалися як торгові, так і військові судна. Це мало стратегічне значення не лише для південного регіону, але й для всієї імперії.

Ключовою особливістю суднобудування в Херсоні було те, що тут не тільки будували малі та середні човни, а й великі дерев'яні морські кораблі. Вони будувалися з місцевого та привозного матеріалів, що транспортувався в Херсон по Дніпру. Незважаючи на невелику глибину річки, використовуючи спеціальну технологію, човни сплавлилися по Дніпру за допомогою бурлаків до лиману, де вже доводувались та оснащувались. Окрім того, верфі були одними з перших у російській імперії, які почали використовувати передові європейські технології у будівництві суден. Це дозволяло місту не лише забезпечувати потреби Чорноморського флоту, але й в подальшому експортувати кораблі на міжнародний ринок [19, 34].

Як вже було зазначено раніше - після завершення Кримської війни (1853–1856 рр.) значення Херсона як центру суднобудування дещо зменшилося через перенесення флотських потужностей до Миколаєва. Однак суднобудівні підприємства міста продовжували функціонувати,

адаптуючись до нових умов і виробляючи торгові судна та пароплави для потреб вже цивільного судноплавства.

На рубежі XIX та XX століть Херсон став одним із головних центрів зернової та хлібної торгівлі на півдні України. Географічне положення міста на Дніпровському лимані, поблизу Чорного моря, робило його ідеальним транспортним вузлом для експорту зерна до Західної Європи. Місцеві підприємці активно займалися купівлею, переробкою та експортом зернових культур, що стало основою економічного зростання міста [29].

Особливістю херсонських зернотрейдерів було те, що вони створювали великі склади та елеватори поблизу портових споруд, що полегшувало транспортування зерна до суден. Розвиток залізничної мережі також сприяв цьому процесу, дозволяючи з'єднати Херсон із основними зерновими регіонами України, такими як Київщина, Поділля та Запоріжжя.

Зростання зернової торгівлі привело до появи великої кількості підприємств, які спеціалізувалися на переробці зерна. У Херсоні почали з'являтися млини, які виробляли борошно високої якості для експорту. Ці підприємства мали велике економічне значення, оскільки забезпечували робочі місця для місцевих жителів та стимулювали розвиток інфраструктури.

Окрім великих суднобудівних та торгових компаній, у Херсоні активно розвивалися ремісничі підприємства, які забезпечували населення міста та регіону основними товарами повсякденного вжитку. Важливу роль у цьому процесі відігравали європейські колоністи, зокрема німецькі ремісники, які принесли нові технології та методи виробництва.

Серед ремісничих підприємств Херсона можна виділити такі галузі, як ковальство, обробка дерева, виготовлення парусів та текстильних виробів. Ремісники також займалися виготовленням гончарних виробів,

меблів, взуття та одягу. Ці дрібні підприємства сприяли економічній стабільності міста, оскільки вони забезпечували його мешканців необхідними товарами та послугами, а також створювали базу для розвитку середнього класу [9, 57].

Важливо зазначити, що особливістю ремісничого виробництва Херсона було поєднання традиційних українських технологій із новітніми європейськими досягненнями. Це дозволяло виробляти товари високої якості, які користувалися попитом як на внутрішньому ринку, так і за кордоном.

Окрім суднобудування та торгівлі, важливим сектором економіки Херсона було виноробство та сільське господарство. Європейські колоністи, зокрема німці, внесли значний вклад у розвиток виноградників у регіоні. Виноробні підприємства Херсона використовували європейські методи вирощування винограду та виробництва вина, що дозволяло отримувати високоякісну продукцію.

Вина, вироблені у Херсоні та околицях, експортувалися не тільки до інших регіонів Російської імперії, але й до Європи, що робило це підприємництво важливою складовою зовнішньоекономічної діяльності міста. Також сільське господарство в Херсоні розвивалося завдяки виробництву зерна, овочів, фруктів і молочних продуктів, що постачалися як на внутрішній, так і на зовнішній ринки.

Промислові підприємства кінця XIX – початку XX століття мала характерні особливості. Кінець XIX століття ознаменувався індустріалізацією Херсона. У місті почали з'являтися промислові підприємства, зокрема заводи з виробництва будівельних матеріалів, металевих виробів, парових машин, а також фабрики з обробки вовни та текстильні мануфактури. Ці підприємства мали великий вплив на економіку міста, оскільки вони забезпечували не лише місцевий ринок, але й експорт товарів.

Незважаючи, на згадки в історичних джерелах на те, що Херсон «випадав» з індустріальної модернізації півдня України[1;370], сумніви, щодо «відсторонення» Херсона від модернізації виникають при більш детальному вивченні діяльності мігрантів в регіоні. Наприклад, Чавуноливарний завод, що належав французькій родині Вадонів, у 1895 році був електрифікований. Також деякі ручні операції були замінені на машинні[11;132].

Зрозуміло, що існували й поодинокі приклади підприємницького застою, де про інновації і не чули. Яскравим прикладом є новини з газети Рада на початку ХХ століття – «Згорів робітник. «Ут. росії» телеграфують з Херсону, що на гипсопалильні купця Вітензона упав у піч робочий Татаров і згорів»[3;2].

Особливістю херсонської промисловості було те, що вона базувалася на поєднанні місцевих природних ресурсів та передових європейських технологій. Це дозволяло створювати конкурентоспроможну продукцію, яка користувалася попитом на міжнародних ринках.

Місцеві підприємства Херсона відігравали ключову роль у формуванні економічної структури міста. Вони забезпечували населення робочими місцями, стимулювали розвиток інфраструктури, створювали базу для подальшого розширення зовнішньоекономічної діяльності. Завдяки підприємствам у місті активно розвивалася торгівля, залучалися іноземні інвестиції, розвивалася транспортна інфраструктура, зокрема залізничні та морські сполучення.

Економічний успіх Херсона багато в чому був зумовлений географічним положенням міста, його зв'язками з Європою та широким спектром промислових і сільськогосподарських підприємств. Завдяки розвитку місцевих підприємств, Херсон перетворився на важливий економічний центр Південної України, що мало вплив на його подальший розвиток у ХХ столітті.

Таким чином, проаналізувавши місцеві підприємства Херсона, та їх внесок в економічний розвиток міста, можна зробити наступний висновок. Однією з основних компонентів підприємницької культури Херсона були саме місцеві традиції, що формувалися в умовах підприємницького середовища козацьких поселень, що були захоплені російською імперією у XVIII столітті. Сільське господарство, кораблебудування, пивоваріння, зброярство та різноманітні ремесла ще з козацьких часів відігравали важливу роль у житті українців. Колоністи в Херсоні не започатковували, а продовжували традиції, які існували на наших землях багато років.

2.2 Роль та важливість місцевих традицій у формуванні підприємницької культури

Підприємницька культура Херсона формувалася під впливом багатьох чинників, зокрема місцевих традицій, які мали важливе значення для становлення та розвитку економічного життя міста. Місцеві традиції, що передавалися з покоління в покоління, відображали культурні, соціальні та економічні особливості регіону, і відігравали значну роль у створенні особливого підприємницького середовища.

Ремісничі традиції та їх вплив на підприємницьку культуру

Однією з ключових традицій, яка сприяла формуванню підприємницької культури Херсона, була реміснича діяльність. З давніх часів місцеві ремісники займалися виготовленням продукції, необхідної для життя та ведення господарства. У Херсоні, як і в багатьох інших містах Південної України, були розвинені традиційні ремесла, такі як ковальство, гончарство, столярство, ткацтво та інші.

Ці ремісничі традиції впливали на розвиток підприємницької культури в декілька способів:

Формування малих підприємств. Багато ремісників створювали свої власні майстерні, які, по суті, були малими підприємствами. Вони об'єднували родини та залучали до роботи учнів, що створювало стійку базу для розвитку сімейного бізнесу. Ці майстерні виробляли продукцію для місцевого ринку, а також продавали її на ярмарках і за межами міста.

Передача навичок і знань. Ремісничі традиції були засновані на передачі знань і навичок від старших поколінь до молодших. Це забезпечувало постійність ремісничих методів і зберігало культуру ведення дрібного бізнесу в регіоні. Багато майстрів були шанованими в громадах, і їхні майстерні перетворювалися на основні економічні осередки в місті.

Самоврядування ремісників. Ремісничі громади часто створювали цехи — організації, що регулювали діяльність майстрів, встановлювали стандарти якості продукції, визначали ціни та підтримували професійні зв'язки між ремісниками. Цехова організація діяльності сприяла розвитку підприємницької дисципліни та професійних стандартів, які закладали основи для ведення бізнесу.

Торгові традиції Херсона

Історично важливе географічне розташування Херсона на перетині важливих торгових шляхів сприяло розвитку торгівлі, яка стала основою економіки міста. З XVIII століття через Херсон проходили важливі торгові шляхи між Центральною Європою, Османською імперією та іншими регіонами Чорномор'я. Це сприяло створенню торгових традицій, що відігравали важливу роль у підприємницькій культурі.

Торгові ярмарки. Ярмарки були важливим елементом місцевої економіки та традицій Херсона. Торговці з різних регіонів з'їжджалися до міста, щоб продати свою продукцію та укласти вигідні угоди. Ярмарки створювали сприятливі умови для підприємництва, адже тут

завжди було багато покупців, що стимулювало розвиток місцевих торгових підприємств і створення нових ринкових відносин.

Місцевий ринок. Місцеві ринки, які розвивалися у Херсоні з кінця XVIII століття, стали центром економічної активності. Тут здійснювалася торгівля продуктами сільського господарства, ремісничими товарами, імпортними та експортними товарами. Місцеві торгові звичаї закріпили певні норми поведінки та методи ведення бізнесу, що сприяли розвитку підприємницької культури.

Спеціалізація на торгівлі зерном та сільськогосподарськими продуктами. Одним із найважливіших напрямків місцевої торгівлі був експорт зерна та інших сільськогосподарських продуктів через Херсонський порт. Місцеві традиції зернового бізнесу та експорту були тісно пов'язані з торговими звичаями європейських колоністів, які вдосконалили процеси зберігання, транспортування та торгівлі зерном. Це сприяло формуванню культури підприємництва, орієнтованої на зовнішні ринки.

Вплив мультикультурного середовища

Однією з особливостей Херсона було мультикультурне середовище, що формувалося завдяки переселенню європейських колоністів. Місто стало домом для німців, французів, швейцарців, греків, євреїв та інших народів. Кожна з цих етнічних груп приносила свої традиції ведення бізнесу, що суттєво впливало на підприємницьку культуру міста.

Німецькі колоністи. Німецькі поселенці, які оселилися в Херсоні та його околицях наприкінці XVIII століття, принесли із собою традиції ведення сільського господарства та дрібного бізнесу, орієнтованого на високу продуктивність та якість. Вони активно займалися виноробством, тваринництвом, ремеслами та торгівлею. Німецька працьовитість і дисципліна стали прикладом для інших мешканців міста і вплинули на місцеві підходи до підприємництва

Єврейська громада. Євреї Херсона традиційно займалися торгівлею, ремеслами та банківськими операціями. Їхня підприємницька діяльність, орієнтована на розвиток дрібної торгівлі та фінансових послуг, сприяла зростанню економічної активності в місті. Вони також грали важливу роль у розвитку кредитних установ, які підтримували місцевих підприємців.

Французькі та швейцарські колоністи. Ці колоністи внесли вклад у розвиток виноробства, садівництва та тваринництва. Вони принесли із собою традиції ведення фермерського господарства, орієнтованого на європейські стандарти якості, що сприяло розвитку аграрного підприємництва в регіоні.

Релігійні та культурні традиції

Релігійні традиції також мали значний вплив на формування підприємницької культури Херсона. Різні релігійні громади, включаючи православних, католиків, протестантів та євреїв, відігравали важливу роль у суспільному житті міста. Релігійні спільноти не лише зберігали духовні та моральні цінності, але й активно впливали на економічне життя.

Етика праці та підприємництва. Протестантські колоністи, зокрема німці, несли із собою традиції етики праці, заснованої на протестантській релігійній філософії. Вони вважали працю не лише засобом досягнення матеріального успіху, але й духовною місією. Це сприяло формуванню відповідального ставлення до бізнесу та підприємницької діяльності в Херсоні.

Благодійність та меценатство. Місцеві підприємці часто займалися благодійністю та підтримували релігійні громади. Благодійні ініціативи ставали традицією, що сприяло розвитку соціальної відповідальності серед підприємців. Це включало будівництво лікарень, шкіл, церков і громадських закладів.

Місцеві традиції Херсона — ремісничі, торгові, мультикультурні та релігійні — відіграли ключову роль у формуванні підприємницької культури міста. Ремісничі традиції забезпечували основу для розвитку малих підприємств, що сприяло виникненню локальних ринків і професійних об'єднань. Торгові звичаї, зокрема ярмарки та спеціалізація на експорті зерна, сприяли формуванню комерційних зв'язків із іншими регіонами та закордонними партнерами. Мультикультурне середовище Херсона, створене за рахунок європейських колоністів, додало нові підходи до ведення бізнесу та підвищило загальну продуктивність місцевої економіки.

Релігійні традиції сприяли формуванню етики праці та соціальної відповідальності, що відображалось в активній благодійній діяльності та меценатстві. Така інтеграція місцевих звичаїв із європейськими впливами створила унікальну підприємницьку культуру, яка забезпечила економічний розвиток Херсона на тривалий період, заклавши підвалини для його ролі як важливого економічного центру Південної України.

Дослідивши локальну підприємницьку культуру міста та зв'язок з національними особливостями мешканців регіону можна зробити висновок, що підприємницька культура Херсона сформувалася під впливом місцевих ремісничих, торгових, мультикультурних і релігійних традицій, що забезпечили економічне зростання міста. Ремесла сприяли розвитку малих підприємств та передаванню професійних навичок, а вигідне розташування міста стимулювало торгівлю, зокрема зерном. Мультикультурне середовище, зокрема європейські колонії, привнесли нові підходи до ведення бізнесу, підвищуючи продуктивність. Релігійні громади вплинули на етику праці та соціальну відповідальність через благодійність. Така інтеграція забезпечила стійкий економічний розвиток міста та його роль як важливого центру

2.3 Вплив європейських колоністів на підприємництво в Херсоні

Тлумачний словник дає таке визначення терміну: колоніст – це людина, яка живе, або перебуває в колонії. В свою чергу Поселення переселенців з іншої країни, області.

Машкін О.М. зазначає, що колоністами на українській землях місцеві жителі називали прибульців, які оселялися на їхніх територіях і жили відособлено за своїми звичаями і обрядами, зберігаючи в недоторканності свою релігію і мову [12].

Європейські колоністи в контексті Херсона — це переселенці з різних країн Європи, які оселилися в місті та його околицях, починаючи з кінця XVIII століття. Серед них були німці, французи, швейцарці, греки та інші національності. Вони принесли з собою власні традиції ведення бізнесу, сільського господарства та ремесел, що суттєво вплинуло на розвиток місцевої економіки і підприємницької культури міста. Їхні методи господарювання, працьовитість та нові підходи до організації виробництва допомогли підвищити продуктивність і запровадити європейські стандарти якості в Херсоні.

Серед європейських переселенців в регіоні були греки, караїми, німці, швейцарці, французи, тощо. Вони відіграли важливу роль у формуванні підприємницького середовища Херсона наприкінці XVIII – на початку ХХ століття. Вони принесли з собою передові технології, знання і досвід, які допомогли суттєво прискорити економічний розвиток міста. Колоністи, зокрема німці, швейцарці, французи, греки, євреї та інші етнічні групи, мали значний вплив на різні аспекти місцевого бізнесу, особливо у сфері сільського господарства, торгівлі, ремесел і фінансів.

1. Сільське господарство та аграрні технології

Одним із ключових напрямків, у якому європейські колоністи вплинули на розвиток підприємництва в Херсоні, було сільське господарство. Зокрема, німецькі, швейцарські та французькі поселенці, які оселилися в околицях міста та на півдні України, привнесли нові аграрні технології та методи ведення господарства.

Аграрні інновації. Колоністи привезли із собою передові методи землеробства, включаючи сівозміну, використання добрив і нові техніки вирощування сільськогосподарських культур. Це сприяло підвищенню врожайності та якості продукції, особливо зерна, яке стало важливим експортним товаром Херсона [12].

Виноградарство та виноробство. Французькі та швейцарські колоністи мали великий досвід у виноградарстві та виноробстві, який вони перенесли до Херсона. Їхні виноробні підприємства швидко здобули популярність, а продукція експортувалася не лише по Україні, а й до Європи. Ця галузь стала одним із символів херсонського підприємництва.

Тваринництво. Німецькі поселенці внесли вклад у розвиток тваринництва, особливо молочного виробництва та вирощування худоби. Їхні знання та методи селекції сприяли покращенню якості м'яса та молочних продуктів, що дозволило Херсону зайняти вагоме місце на ринку сільськогосподарської продукції.

2. Ремесла та промисловість

Європейські колоністи також зробили внесок у розвиток ремесел та промисловості Херсона. Вони привезли з собою знання та технології, які значно підвищили продуктивність і якість місцевих ремісничих виробництв.

Мануфактури. Німецькі та французькі колоністи відкривали мануфактури, де застосовували передові для того часу технології. Це були фабрики з виробництва текстилю, металевих виробів, будівельних матеріалів, а також ремісничі майстерні з виготовлення меблів, зброї,

кераміки та інших товарів. Їхній бізнес заклав підвалини для розвитку промислового сектору Херсона.

Будівництво кораблів. Херсон, будучи важливим портовим містом, завжди мав значний потенціал для розвитку суднобудування. Колоністи, особливо греки, принесли свої знання та досвід у будівництві кораблів і розвитку портової інфраструктури. Вони допомогли перетворити Херсонський порт на один із ключових торгових та промислових центрів регіону.

Металообробка та ковальство. Європейські майстри внесли вклад у розвиток металургії та ковальства в Херсоні. Їхня передова техніка металообробки дозволила місцевим підприємцям покращити виробництво знарядь праці, інструментів, сільськогосподарських машин та іншого обладнання.

3. Торгівля та фінанси

Торгівля була однією з основних сфер підприємницької діяльності європейських колоністів. Херсон, як портове місто на перетині торгових шляхів, став важливим осередком міжнародної торгівлі завдяки активній участі колоністів.

Торгівля зерном і сільськогосподарською продукцією. Європейські колоністи допомогли організувати експорт зерна з Херсона до країн Європи та Османської імперії. Вони використовували нові логістичні технології, зокрема спеціалізовані склади для зберігання зерна, а також налагодили взаємодію з міжнародними торговими партнерами.

Фінансові установи. Євреї, які мали значний вплив на фінансову сферу, створювали банки та кредитні установи в Херсоні. Вони надавали фінансові послуги місцевим підприємцям, підтримували торгівлю та розвиток малих підприємств. Це сприяло економічній стабільності та розвитку підприємництва в регіоні.

Ярмарки та міжнародна торгівля. Колоністи організовували великі ярмарки, які приваблювали торговців з усієї України та Європи. Це

сприяло розвитку торговельних відносин між Херсоном та іншими містами, а також дозволяло місцевим підприємцям розширювати свої ринки збуту.

4. Мультикультурний вплив на підприємницьку культуру

Колоністи різних національностей принесли з собою культурні та економічні традиції, що позитивно вплинули на формування підприємницької культури Херсона. Взаємодія між місцевим населенням та колоністами сприяла появі нових підходів до ведення бізнесу та управління підприємствами.

Яскравими представниками благодійниками була родина Фальц-Фейнів. Вони надавали кошти на зведення, а також оснащення медичних закладів у селах Чаплі, Преображенка, Софіївка, Чорномор'я створили спеціальні притулки для малозабезпечених та соціально незахищених верств населення у Херсоні. Всіляко підтримували робітників[4;135].

Новації, внесені європейськими колоністами, дали новий поштовх підприємницькій культурі Херсона. Приїзд нових мешканців з різних куточків Європи приносив із собою нові технології, зв'язки, різноманітні методи виробництва та підходи до підприємницької діяльності. Це сприяло диверсифікації економіки міста та розширенню можливостей для підприємницької ініціативи.

Переселенці підтримували бізнес один одного. Недивлячись на те, що крос-маркетинг став популярним у маркетинговій практиці в кінці 20-го — на початку 21-го століття, один з його прикладів можна було спостерігати в дореволюційному Херсоні. Наприклад продукцію пивоваренного заводу і фабрики штучних мінеральних вод, що належав німцю А.Ф.Білека можна було придбати в Херсоні на вулиці Потьомкінській в будинку Фальц-Фейнів, ще одних відомих німецьких колоністів [Додаток Б].

Європейські стандарти ведення бізнесу. Колоністи запровадили стандарти якості продукції та прозорості бізнесу, що були характерними

для європейських країн. Ці нововведення стали основою для розвитку підприємницької етики та сприяли формуванню довіри між підприємцями та клієнтами.

Співпраця та обмін досвідом. Мультикультурне середовище Херсона сприяло активному обміну досвідом між різними етнічними групами. Ця взаємодія дозволила місцевим підприємцям вчитися у колоністів нових технологій, управлінських практик та інновацій у виробництві.

Соціальні та релігійні зв'язки. Європейські колоністи створювали свої релігійні та культурні об'єднання, які часто були тісно пов'язані з економічними структурами. Наприклад, німецькі протестантські громади підтримували місцевий бізнес через соціальні та релігійні інститути, що сприяло зміцненню підприємницької культури.

Висновок - підприємницька культура Херсона кінця XVIII – початку ХХ століття є яскравим прикладом взаємодії між різними культурами та створення унікального підприємницького середовища. Вони привнесли інновації в сільське господарство, ремесла, торгівлю та фінанси, що сприяло економічному розвитку міста та його регіону. Колоністи не лише допомогли покращити якість продукції та послуг, але й заклали основи для розвитку європейських стандартів ведення бізнесу, які стали невід'ємною частиною підприємницької культури Херсона. Завдяки їхньому внеску місто перетворилося на важливий торговий і промисловий центр Південної України.

РОЗДІЛ 3: ПІДПРИЄМНИЦЬКА КУЛЬТУРА ХЕРСОНА У ХХ СТОЛІТТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО XVIII-XIX СТ.

3.1 Аналіз підприємств Херсона в часи радянської окупації

Період радянської окупації суттєво вплинув на підприємницьку культуру Херсона, оскільки радянська влада впровадила кардинальні зміни в економічну систему. Це привело до націоналізації великі підприємств. Малі в період непу ще продовжували функціонувати. Не дивлячись на те, що в результаті таких змін місцевий бізнес був зруйнований, а економічна структура міста змінилася відповідно до потреб радянської індустріалізації та колективізації, націоналізовані заклади дають нам певну інформацію про дореволюційні підприємства міста та їх особливості.

Одразу після приходу радянської влади в 1919-1920 роках, усі приватні підприємства, включаючи дрібний і середній бізнес, були націоналізовані. Це стосувалося як заводів, фабрик і ремісничих майстерень, так і сільськогосподарських підприємств. Основні підприємства Херсона стали частиною планової радянської економіки, що кардинально змінило підходи до управління та організації роботи.

Ліквідація приватного сектору. Усі приватні ініціативи були ліквідовані, а підприємці зазнали репресій або були змушені покинути свої підприємства. Приватні власники втратили контроль над своїми заводами та фабриками, які перейшли під державне управління. Це значно знизило рівень мотивації працівників і керівників, оскільки більше не було інтересу до ефективного управління бізнесом.

Перехід до колективної економіки. У сільському господарстві проводилася колективізація, яка передбачала об'єднання окремих господарств у колгоспи та радгоспи. Це спричинило суттєвий спад у продуктивності, оскільки нові колективні господарства не мали досвіду

ефективного управління, а централізоване планування не враховувало місцеві особливості.

Незважаючи на ліквідацію приватного підприємництва, радянська влада намагалася стимулювати розвиток промисловості через масштабну індустріалізацію. Херсон, як портове місто та важливий центр Південної України, став ключовим промисловим регіоном, де розвивалися важка промисловість, суднобудування, машинобудування та харчова промисловість.

Суднобудівні заводи. Одним із найважливіших підприємств міста в цей період стали суднобудівні заводи. Херсонський суднобудівний завод, заснований ще у XIX столітті, значно розширився в радянський період і став одним із найбільших підприємств регіону. Завод виробляв судна для внутрішнього та міжнародного використання, а також забезпечував роботою тисячі мешканців Херсона.

Машинобудування. Радянська влада значну увагу приділяла розвитку машинобудівної промисловості, що призвело до створення нових заводів у Херсоні, спеціалізованих на виробництві сільськогосподарської техніки, машин та обладнання для потреб промисловості. Ці заводи стали основою для промислової інфраструктури міста.

Харчова промисловість. Також у радянські часи було створено численні підприємства харчової промисловості. На прикладі херсонського пивзавода, що ще в XIX столітті занували перші німецькі колоністи, привозячи спеціальне обладнання з Німеччини, ми можемо сміливо сказати, що не створено, а переіменовано.

Німець Лайер зі своїм компаньйоном Білеком створювали системи підземних комунікацій, склади, баки для бродіння напою тощо. Не дивно, що стали одними з перших, хто запустив своє підприємство на території сучасного Порт-Елеватора, де навіть збереглися залишки будівель [Додаток В].

Після революційних подій 1917-1921 р.р. знизилась ефективність виробництва. Центральне планування призводило до неефективного розподілу ресурсів і відсутності мотивації до інновацій та покращення якості продукції. Оскільки підприємства виконували плани, а не працювали на ринковий попит, продуктивність була низькою. Пивзавод почали залишати фахівці, що спричинило погіршення якості продукції. Хоча будівля та обладнання залишились.

Судяч з джерел, херсонський пивзавод варив пиво: жигулівське, ризьке, слав'янське, руське та колос [Додаток А]. Але це в радянський період, коли радянська економіка базувалася на централізованому плануванні, що передбачало жорстку регламентацію усіх аспектів діяльності підприємств. Це суттєво вплинуло на розвиток херсонських підприємств, зокрема їхню продуктивність, інноваційність і здатність реагувати на змінні економічні умови.

Така ситуація була не відразу. Радянській владі треба був тривалий період. Наприклад радикальні зміни у browарництві сталися лише 1936 року. До цього всі пили те саме пиво, що й до 1917-1919 років, адже заводи та обладнання лишалися ті самі. Сприяла ж змінам всесоюзна сільськогосподарська виставка 1936 року, на якій перемогло пиво «Віденське» Жигулівського заводу. Тоді Анастас Мікоян, який опікуватися на той час харчовою промисловістю, запитав, чому ваше пиво має таку «буржуазну» назву? Давайте перейменуємо його на ім'я вашого заводу! В результаті дійсно – «Віденське» стало «Жигулівським», а разом перейменували й інші сорти - «Пільзенське» стало «Рижським», «Мюнхенське» - «Українським» та «Екстра-«Пільзень» стало «Московським» тощо.

Враховуючи вище зазначене можна зробити висновок, що на початку минулого століття херсонці мали змогу насолоджуватись віденським, мюнхенським, екстра-пільзенським та мартовським. Окрім

цього мінеральні води та лимонади. І це тільки один завод. А було їх тільки в самому Херсоні три.

Радянська окупація Херсона супроводжувалася численними соціальними змінами - колективізація та депортації. Під час колективізації та політичних репресій багато херсонських підприємців, особливо тих, що раніше володіли приватним бізнесом, були депортовані або зазнали репресій. Це призвело до втрати професійних кадрів і подальшого скорочення ефективності підприємств.

Отже підприємства Херсона в часи радянської окупації зазнали суттєвих змін у своїй організації та структурі. Ліквідація приватної ініціативи та впровадження централізованого планування значно знизили рівень підприємницької активності та інновацій. Недивлячись на те, що обладнання зберігалось, через відтік спеціалістів загальна ефективність виробництва залишалася низькою через відсутність конкуренції та жорстке державне управління. Радянський період у Херсоні був періодом жахливих наслідків для економіки міста, пригнічуючи приватну ініціативу та підприємницьку культуру.

3.2 Аналіз підприємств Херсона в часи окупації німцями

Період німецької окупації Херсона під час Другої світової війни відбувався впродовж 1941-1944 років. Наслідки для підприємств міста загалом були руйнівні, як і для більшості на той час окупованих територій України. Тодішній окупаційний режим, що встановили німецькі війська, мав за глобальну мету банальне використання ресурсів регіону, що були необхідні для потреб війни та Третього Рейху. Це призводило до експлуатації підприємств та примусової праці, а при відступі військ ще й до руйнування інфраструктури та, як наслідок, серйозного економічного занепаду [11, 372].

1. Стратегічні плани окупантів відносно Херсонської підприємств.

Німці прагнули використати потенціал економіки Херсона для безпосередньої підтримки військ на Східному фронті. Відповідно основними завданнями було постачання сировини та харчових продуктів для потреб Вермахту.

Але щоб реалізувати ці поставлені цілі треба було підтримувати та модернізувати підприємства, що занепали в роки радянської окупації. Тому німецькі окупанти намагалися зберегти роботу ключових промислових підприємств Херсона, таких як суднобудівні заводи та машинобудівні підприємства, легку та харчову промисловості тощо. Ці підприємства були переорієнтовані на обслуговування армії та військово-морського флоту. Таким чином вони б змогли харчувати, виробляти техніку та робити ремонт для військових потреб.

Знищення економічного потенціалу. Водночас окупанти вели політику систематичного руйнування економіки міста. Підприємства, які не мали стратегічного значення для військових потреб, були знищені або зупинені, а їхнє обладнання було вивезене до Німеччини або інших країн, контрольованих Третім Рейхом.

Контроль за продовольством. Сільськогосподарська продукція, вироблена в Херсонській області, також була важливим ресурсом для окупантів. Велика частина врожаю була реквізована для забезпечення німецьких солдатів та населення Німеччини, що призвело до голоду серед місцевого населення.

2. Примусова праця та робота підприємств

Під час німецької окупації в Херсоні широко використовувалася примусова праця. Це було однією з ключових характеристик економічної політики окупаційної адміністрації.

Примусова мобілізація місцевого населення. Для підтримки роботи підприємств, а також для виконання робіт, пов'язаних із військовою інфраструктурою, німецька влада мобілізувала тисячі місцевих жителів на примусові роботи. Людей змушували працювати на підприємствах, у

сільському господарстві та на будівництві оборонних споруд без належної оплати або під загрозою смертної кари.

Остарбайтери. Частина робочої сили з Херсона та інших окупованих міст вивозили до Німеччини для роботи на німецьких заводах і фермах. Ці "остарбайтери" (східні робітники) були фактично рабами, які працювали в жорстоких умовах. Вивезення працездатного населення ще більше ослабило економіку Херсона, залишивши підприємства без кваліфікованих кадрів.

Підприємства страждали від нестачі ресурсів і матеріалів. Радянські війська, відступаючи, знищили або вивезли частину обладнання з ключових промислових об'єктів, щоб воно не дісталось окупантам. Це призвело до того, що багато підприємств зупинили свою роботу або працювали на мінімальних потужностях.

3. Руйнування інфраструктури та економічний спад

Німецька окупація призвела до серйозних руйнувань інфраструктури та економічного занепаду Херсона. Окупанти систематично вивозили або знищували місцеві ресурси та інфраструктуру.

Руйнування промислових підприємств. Окрім свідомого знищення підприємств, які не мали військового значення, бомбардування та бої під час війни також спричинили значні руйнування. Наприклад, частина суднобудівних заводів і машинобудівних підприємств була зруйнована внаслідок авіаударів або артилерійських обстрілів.

Вивезення обладнання. Обладнання з багатьох заводів, фабрик та інших підприємств було вивезене до Німеччини. Цей процес супроводжувався фактичною деіндустріалізацією міста, що завдало значної шкоди промислового потенціалу Херсона.

Колапс сільського господарства. Колективні господарства та інші аграрні підприємства, які забезпечували місто та регіон продуктами харчування, також зазнали серйозних збитків. Окупанти реквізували не

лише врожаї, а й сільськогосподарську техніку та тяглову силу. Це призвело до різкого зниження сільськогосподарського виробництва та посилило проблеми з продовольством у місті.

4. Вплив на соціально-економічне життя

Окупація мала катастрофічні наслідки не лише для економіки, але й для соціального життя Херсона. Значна частина населення загинула внаслідок бойових дій, репресій, голоду та примусової праці.

Знищення підприємницької культури. Радянська колективізація та націоналізація вже призвели до знищення приватної ініціативи та підприємницької культури в Херсоні, а німецька окупація тільки погіршила ситуацію. Ніяких можливостей для приватної підприємницької діяльності не існувало, а будь-яка економічна активність підпорядковувалася потребам окупантів.

Депопуляція та втрати робочої сили. Значна кількість місцевого населення загинула або була депортована під час окупації. Це мало довготривалі наслідки для економіки міста, оскільки після звільнення Херсона було складно швидко відновити повноцінне функціонування підприємств через брак робочих рук.

Соціальні наслідки. Окрім економічних втрат, окупація залишила серйозні соціальні рани: населення, як наслідок, страждало від голоду, репресій та політичних переслідувань. Відсутність базових засобів для існування призводила до того, що в місті поширювались хвороби і зростала смертність серед населення [9, 70].

Незважаючи на те що німецька окупація Херсона під час Другої світової війни принесла численні руйнування та страждання, певні аспекти економічної діяльності в цей період мали й позитивний вплив на розвиток міста.

В умовах окупації проявилися деякі інноваційні підходи, які спростили процеси виробництва та управління, а також привнесли нові технології.

Підприємства в Херсоні зустріли окупацію в плачевному стані. А малі підприємства, які не існували з часів непу, хоч і мали змогу вийти з тіні та знову зайнятись справами, теж мали проблему з ресурсами. Якщо проаналізувати Додаток Е та Додаток З, то видно, що через нестачу фото техніки та розхідного матеріалу підприємці мусили скуповувати його у населення. Місцеве населення ще пом'ятала дореволюційні назви, тому їх часто вказували у рекламі (Додаток Е та Додаток З).

1. Розвиток промислового потенціалу

Німецька адміністрація активно займалася експлуатацією наявних промислових ресурсів Херсона, що сприяло частковому розвитку інфраструктури та промислового потенціалу міста.

Оптимізація виробництв. Окупанти впроваджували нові методи управління виробництвом, які, хоч і мали на меті підвищення ефективності для військових потреб, також включали елементи раціоналізації. Це дозволило деяким підприємствам працювати на вищих потужностях, ніж це було в радянський період.

Переоснащення підприємств. Німецька влада вкладала ресурси у модернізацію частини промислових підприємств, що забезпечило появу нових технологій та обладнання. Це могло стати основою для подальшого розвитку після звільнення.

Створення нових робочих місць. Хоча праця на підприємствах відбувалася в умовах примусової експлуатації, це все ж дозволило частині населення отримувати хоч якусь роботу та заробіток в умовах економічної кризи.

2. Продуктивність сільського господарства

В умовах окупації німецька адміністрація також реалізувала деякі зміни в аграрному секторі, які, хоча і були спроектовані на користь окупантів, привели до позитивних наслідків для місцевого населення.

Впровадження нових агрономічних технологій. Німецькі фахівці запровадили нові методи ведення сільського господарства, які включали

сучасні технічні засоби, організацію агрономічних досліджень та навчання місцевих фермерів. Це, можливо, підвищило продуктивність сільськогосподарських підприємств у короткостроковій перспективі.

Стабільність постачань. Окупаційна влада прагнула забезпечити стабільність постачання сільськогосподарської продукції, що могло позитивно вплинути на продовольчу ситуацію в місті. Хоча більша частина врожаю реквізувалася, деякі залишки могли забезпечити населення продуктами харчування.

3. Інфраструктурні зміни

Німецька окупація також сприяла розвитку інфраструктури в Херсоні, що могло стати основою для відновлення міста після війни.

Поліпшення транспортних мереж. Німецька адміністрація активно займалася відновленням та розвитком транспортних шляхів, включаючи залізничні колії та автомобільні дороги. Це полегшило логістичні процеси, що сприяло перевезенню товарів і людей.

Створення нових підприємств. Для задоволення військових потреб окупанти відкривали нові виробництва, зокрема у сфері оборонної промисловості. Це не лише дало можливість місцевим жителям отримати роботу, а й сприяло розвитку нових галузей.

4. Соціальні зміни

Німецька окупація також стала catalyst для деяких соціальних змін, які могли позитивно вплинути на подальший розвиток суспільства.

Підвищення кваліфікації робітників. У рамках примусової праці німецька адміністрація забезпечувала певний рівень навчання для робітників, що могло підвищити їхню кваліфікацію і стати корисним у повоєнний період.

Активізація громади. У важких умовах війни місцеві жителі об'єднувалися для виживання. Це могло сприяти розвитку нових форм соціальної організації та солідарності, які, після звільнення, стали б основою для відновлення економіки та соціального життя в Херсоні.

Отже німецька окупація Херсона в роки Другої світової війни принесла руйнування промисловості, знищення сільського господарства та загальний економічний занепад. Промислові підприємства були використані для військових потреб окупантів, значна частина обладнання була вивезена, а багато підприємств зупинили свою роботу через відсутність ресурсів і робочої сили. Примусова праця та депортації посилили економічну кризу, а руйнування інфраструктури ускладнило відновлення міста після звільнення. Період окупації залишив глибокий слід у соціально-економічній структурі Херсона, який потребував довгих років для відновлення після закінчення війни.

Та незважаючи на важкі умови, в яких відбувалася діяльність підприємств Херсона під час німецької окупації, були виявлені певні позитивні аспекти, особливим перший рік окупації, такі як розвиток промислового потенціалу, впровадження нових технологій, поліпшення інфраструктури та соціальні зміни. Ці фактори могли стати основою для подальшого розвитку міста після закінчення війни, а також формувати нову підприємницьку культуру в повоєнний період. Хоча окупація принесла безліч страждань, опрацьовані уроки могли стати поштовхом до відновлення і прогресу в майбутньому.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити наступні висновки:

Дослідження підприємницької культури Херсона кінця XVIII – початку XX століття виявило складний і багатогранний процес формування економічної діяльності в регіоні. У ході аналізу були виявлені як позитивні, так і негативні аспекти, що впливали на підприємництво.

Історичний контекст. Херсон, заснований в 1778 році, з самого початку став важливим торговим і промисловим центром Південної України. Історичні події, такі як розвиток порту, будівництво транспортних шляхів і формування інфраструктури, сприяли економічному зростанню міста. Вплив регіональних та міжнародних факторів, зокрема політичних і соціальних, значно вплинув на розвиток підприємництва в Херсоні.

Місцеві підприємства. Аналіз місцевих підприємств показав, що вони мали істотний вплив на економічний розвиток Херсона. Ремісничі та торгові традиції, що формувалися протягом століть, зберігалися й адаптувалися до нових умов, забезпечуючи зайнятість і розвиток економіки. Багато підприємств стали основою для формування нових галузей, таких як машинобудування та аграрний сектор.

Вплив європейських колоністів. Європейські колоністи привнесли нові технології, управлінські підходи та культури підприємництва, що вплинули на місцеві традиції. Цей вплив сприяв інноваціям і створенню нових підприємств, що дало можливість розвитку нових форм економічної діяльності.

Часи окупації. Період німецької окупації Херсона в роки Другої світової війни, незважаючи на жорстокі умови, також виявився значущим для підприємництва. Впровадження нових технологій, модернізація виробництв і деякі інфраструктурні зміни сприяли

збереженню частини промислового потенціалу, навіть у складних умовах.

Соціальний аспект. Підприємницька культура Херсона формувалася не лише економічними, але й соціальними факторами. Місцеві традиції, громадська активність і колективна солідарність грали важливу роль у підтримці підприємницької діяльності. Особливо це стало помітно під час окупації, коли місцеві жителі об'єднувалися для виживання.

Перспективи розвитку. Висновки свідчать про те, що історичний досвід підприємництва Херсона може стати цінним джерелом інформації для розробки стратегій розвитку сучасного бізнесу в регіоні. Сьогодні важливо враховувати як традиції, так і інновації, щоб забезпечити стійкий економічний розвиток.

Отже, підприємницька культура Херсона, формуючись під впливом історичних подій, соціальних змін і зовнішніх факторів, продемонструвала велику гнучкість і здатність до адаптації. Цей досвід є важливим для розуміння сучасних економічних процесів і їхнього розвитку в майбутньому.

Дослідження місцевої підприємницької культури Херсона кінця XVIII – початку XX століття в рамках загальної історії України висвітлено не повною мірою, тому воно стане новим внеском у вивченні Херсону у вказаний період. Ретельний аналіз першоджерел та застосування сучасних методів дослідження дозволять дати нові інтерпретації вивченого періоду та допоможуть в майбутньому відбудувати місто в його традиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АВДАЛЬЯН М. М. Збірка статей із краєзнавства / Михайло Мелконович Авдальян. – Херсон : РІПО, 2010. – 100 с.
2. Брати Капранови *Історія незалежності України*. К.: Гамазин, 2022. 80 с.
3. ВОДОТИКА С. Г. Формування етнічного складу населення Херсонщини / Сергій Григорович Водотика, Євген Григорович Сінкевич // Водотика С. Г., Сінкевич Є. Г. *Історія Херсонщини* / С. Г. Водотика, Є. Г. Сінкевич. – Херсон, 2003. – С. 78-86.
4. Водотика Т. *Виклик, шанс, зміна. Історія українського підприємництва* / Тетяна Водотика. Київ : Yakaboo Publishing, 2023. 240с.
5. Водотика Т. *Історії успіху: видатні українські бізнесмени XIX ст.* Харків: Фоліо, 2020. 235 с.
6. ГЕТТЕ Г. Знехтувані батьківщиною / Генрієтта Гетте. - Вид. 2-ге, испр. та дод. - Кельн [Німеччина]: Вид-во Г. Гетте, 2008. - 374 с.: Іл. - ДАХО.
7. ГЕОГРАФІЯ Херсонщини: навч. посіб. / Херсон. держ. ун-т, Ін-т природознавства ; під заг. ред. І. О. Пилипенка, Д. С. Пальчикової. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.: рис., табл. – Бібліогр.: с. 209-213. – Дод.: с. 214-220.
8. "Голос Дніпра" — Херсон: періодичне видання, 20 вересня 1941 р. - 21 жовтня 1943 р. Редактори — Ф. Л. Вдовиченко, К. А. Курінний. Режим доступу: URL: <https://libraria.ua/issues/222/5651/?PageNumber=2&ArticleId=533876&Search=%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%B0%2021%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BD%D1%8F%201943%20%D1%80>

9. Горностаев Є. Є. "Улица Суворова. Суворовская. Нетленная летопись края." Херсон: Издательство "Надднепряночка", 2007. - 224 стр., іл.
10. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVII ст. до 1861 року) / І. О. Гуржій. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 207 с. Торгові компанії польських, французьких, австрійських і турецьких купців в Херсоні, с. 164.
11. *Енциклопедія Історія України*. Видавництво «науково думка» НАН України, 2013 С. 370 Електронний ресурс. Режим доступу: URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1359-9/978-966-00-1359-9.pdf> (дата звернення: 1.05.2024).
12. *Енциклопедія історії України*: в 10 т. Т. 4 / Н. С. Абашина [та ін.], редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2007. – 528 с.: 810 іл., 53 карти.
13. Жученко Т. Нас відвідали нащадки роду Фальц-Фейнів / Т. Жученко // Слава праці. – 2005. – 13 серп.(№ 32). – С. 1, 2.
14. ЗАГОРОВСКИЙ Е. Военная колонизация Новороссии при Потемкине / Загоровский Е. – О. : Экон. тип.,1913. – 34 с. – Джерело: Бойко А. Південна Україна останньої чверті XVIII ст. – С. 266.
15. Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: наук. доп. Міжнар. наук.-метод. конф., (21-24 трав. 1997 р., м. Херсон). Ч. 2. / Херсон. держ. пед. ін-т, Всеукр. спілка краєзнавців; Ред. вип.: Є. Г. Сінкевич, Г. А. Чумаченко. – Херсон, 1997. – 358 с. – Бібліогр. В кінці окр. ст. та в підрядк. прим.
16. З історії українського державотворення на Херсонщині. 1917-1921: анот. перелік справ / Держкомархів України, Держархів Херсонської обл. ; ред. В. Боровик [та ін.]; авт.-упоряд. В. Баранюк [та ін.]. – Херсон : Міськ. друк., 2009. – 224, [1] с.: іл. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). – Імен. покажч.: с. 209-212. – Геогр. покажч.: с. 213-220.

17. ІВАНОВА Ю. В. З історії заселення Південної України / Ю. В. Іванова, Л. Н. Чижикова // Культурно-побутові процеси на півдні України. - М., 1979. - С. 3-11.
18. Історія міст і сіл Херсонської області: наук.-допом. бібліогр. покажч.: [в 2 ч.] / Херсон. обл. наук. б-ка ім. О. М. Горького; уклад. О. І. Катушкіна; ред. М. А. Кацев. – Херсон, 1982.
19. КАБУЗАН В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губ.) в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858 гг.) / Владимир Кабузан; АН СССР; худож. Г. А. Астафьева. – М. : Наука, 1976. – 308 с.
20. Караїми // Минуле служить сьогодення. - Херсон, 1991. - С. 18-20.
21. Климов В., Задерейчук А.А. *Створюючи рай*. Херсон: Наддніпряночка, 2014. 208 с.
22. КОЦИЕВСКИЙ А. С. Крестьянская колонизация Южной Украины в первой трети XIX в. / А. С. Коциевский // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР: сб. VI. – М., 1965. – Джерело: Кабузан В. М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века. – С. 20.
23. Крамар Є. Караїми. Хто вони?: (з історії народностей України) / Є. Крамар // Літопис Червоної Калини. – 1994. – № 1/3. – С. 60-62. – Джерело: Етнічні спільноти України. – С. 52.
24. Машкін О.М. КОЛОНІСТИ ІНОЗЕМНІ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2007. - 528 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kolonisty_inozemni
25. "Наддніпрянська правда" — Херсон: громадсько-політична газета, 1917. 73034, Україна, м. Херсон, Миколаївське шосе, 5-й км.

26. Німці Херсонщини: анот. Список справ Держ. архів Херсон. Обл. (1919-1930) / ДАХО, Ін-т культури та історії німців Північно-Східної Європи; сост. А. В. Карпова, А. Айсфельд, Л. В. Виноградова. - О.: Астропринт, 2002. - 168 с.
27. Опанасенко о. *Маленька Німеччина на Херсонщині* / О. Опанасенко // Новий день. – 2002. – 31 січ. – С. 15.
28. Паталах О. *Відлуння великого степу. Історія Північного Причорномор'я в особах.* – Херсон: Надніпряночка, 2009. – 200 с.
29. Пиворович В.Б., Беляєв С.Н. "Херсон и его жители." Херсон: Видавництво "Надніпрянська правда", 2011.
30. Причорноморські німці, їх внесок у розвиток м. Одеси та регіону, 1803-1917: бібліогр. указ. / Одеса. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова, нав. б-ка; сост. В. В. Самодурова. - О.: Астропринт, 1999. - 192 с.: Іл. - Джерело: Україна у етнонаціональному вимірі. - С. 60.
31. Рада № 31 від 09.02.1910. с. 2 Електронний ресурс. Режим доступу: URL: <https://libraria.ua/issues/920/65109/?PageNumber=2&ArticleId=2296703&Search=%D1%85%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D0%B0>
32. Скальковский А. А. Шведы / Аполлон Александрович Скальковский // Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. А. Скальковский. – О., 1850. – Ч. 1. – С. 264-265.
33. Сергійчук В. Етнічні межі і кордони України: південь / В. Сергійчук // Наука і суспільство. – 1993. – № 3/4. – С. 10-15.
34. Сокирко О. "КУЛІНАРНА МАНДРІВКА В ГЕТЬМАНЩИНУ: Секрети й таємниці староукраїнської кухні середини XVII-XVIII століть з автентичними рецептами, адаптованими кухарем-технологом Василем Дручином." Київ: Видавництво "Темпора", 2021.

35. Сухопаров С. СТАРИЙ Херсон I: Грецьке передмістя // Сухопаров С. Старий Херсон Сергія Сільванського/Сергій Михайлович Сухопаров. – Херсон, 2002. – З. 161-190.

36. Тимченко В. М. Роль турків в освоєнні й розвитку торговельної інфраструктури Півдня України та Криму (кінець XVIII – початок XIX ст.)/ В. М. Тимченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XII. – С. 126-135. – Бібліогр. в кінці ст. – Джерело: Історія України: наук.-допом. бібліогр. покажч. за 2007 р. – С. 234, 235.

37. Турченко Г. Ф. Політичне життя німецькомовної етнічної групи південної України в 1917-1918 рр.: “Проект-Таврида” / Галина Федорівна Турченко // Південний архів. Історичні науки : Зб. наук. пр. – Херсон, 2004. – Вип. XV. – С. 101-111

38. Україна: минуле і сучасність: попул. бібліогр. енцикл. / Нац. парлам. бка України; авт.-уклад. Г. І. Гамалій; ред. В. О. Кононенко. – К., 1999. – 192 с.

39. Фальц-Фейни та Херсонщина: бібліогр. Список / Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. А. М. Горького; сост. Н. М. Дибя, О. В. Лянсберг. – Херсон, 1993. - 6 с.

40. Херсонская губерния: свод цифровых данных. Вып. I: Население и сельское хозяйство / ХГЗУ. – Херсон : Паровая типо-литогр. преемн. О. Д. Ходушиной, 1910. – II, 189 с. – ХОУНБ, ДАХО, ХОКМ. Розподіл населення губернії за народностями і рідною мовою за даними перепису 1897 р., с. 42-44.

41. Хрящевська Л. М. Торговельна діяльність німецьких колоністів Південної України (XVIII – поч. XX ст.) / Л. М. Хрящевська // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Іст. науки. – 2009. – Вип. 27. – С. 216-225. – Бібліогр. в кінці ст. – Джерело: Історія України: наук.-допом. бібліогр. покажч. за 2009 р. – С. 265.

42. Чумаченко Г. Шведське поселення на Півдні України / Ганна Чумаченко // Нар. творчість та етнографія. – 1997. – № 2/3. – С. 101-110. – Бібліогр в кінці ст.

<https://www.kspu.edu/About/Faculty/IPHS/ChairHistoryUkraine/102030.aspx>

ДОДАТКИ

Додаток А

Обгортки «Херсонського ПБЗ».

«Херсонський ПБЗ».

Херсонський безпивзавод (Херсонський безпивзавод) Тільки розлив.

Херсон. Україна. Заснована в 1984 році.

	Жигулівське. Світле. Щільність – 11%. Калорійність – 37 ккал.
	Жигулівське, спеціальне. Світле. Щільність – 11%. Калорійність – 40-45 ккал.
	Ірпінь. Світле. Щільність – 12%.
	російське. Світле. Щільність – 10%.
	Слов'янське. Світле. Щільність – 12%.
	Ячмінний колос. Світле. Щільність – 11%.

Додаток Б

Реклама пивовареного заводу А.Ф. Білека

Додаток В

Фото херсонського пивзавода

Фото пляшок та корків Пивоваренного заводу А.Ф.Білека

<p>Херсон, Херсонской губернии, Билек (ХРС-Б)</p> <p>ХРС-Б-0939. Л.С.: надпись внутри щита ПИВОВАР. ЗАВОДЪ изображение вензеля в круге А.Ф. БИЛЕКА ХЕРСОНЬ. Цвет янтарный.</p> <p><i>Справочно: Завод осн. Ф.О. Билеком (Билликом) в 1864г. [3] Билек Франц Исифович, купец. Завод осн. в 1880 г. На 1884г. мощность завода 10000 ведер в год на сумму 13000 руб., 8 рабочих [1]. Билек А. Ф., Херсонский №3 п./з. Завод осн. в 1852 г. На 1909г. мощность завода в год на сумму 88665 руб., 14 рабочих [9].</i></p>	<p>Пляшка Пивоваренного заводу Білека</p>	
	<p>Корок 1 Пивоваренного заводу Білека</p>	

		Корок 2 Пивоваренного заводу Білека	
---	--	---	--

Додаток Д

Реклама пивовареного заводу А.Ф. Білека

Додаток Е

Вирізка з газети Голос дніпра за ЧТ 30 жовтня 1941р.

Вирізка з газети Голос дніпра за НД 3 травня 1942 р.